

УДК 376.36-053.4:81234

**FEATURES OF SPEECH THERAPY WORK ON ELIMINATION
OF SPEECH DISORDERS IN PRESCHOOLERS WITH LEXICAL
AND GRAMMATICAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH**
**ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО УСУНЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ
ПОРУШЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИМ
НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ**

Kolomoiets T.G. / Коломоєць Т.Г.*s. sociol. s., as. prof. / к. соціол. н., доц.**доцент кафедри дошкільної освіти*

ORCID: 0000-0002-7321-0901

Prozapas Z.M. / Прозапас Ж.М.,*student / студент*

ORCID: 0000-0002-2767-9231

*Kyryvi Rih State Pedagogical University, Kyryvi Rih, Gagarin, 5, 50086**Криворізький державний педагогічний університет,**Кривий Ріг, Гагаріна, 5, 50086*

Анотація. У науково-оглядовій статті порушено актуальну проблему дослідження мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, розкрито сутність поняття «мовленнєве порушення», «недорозвинення мовлення», «лексико-граматичне недорозвинення мовлення», узагальнено результати науково-дослідницької діяльності стосовно сучасної психолого-педагогічної класифікації різновидів недорозвинення мовлення, побудовано класифікаційну схему з виокремленням основних характеристик кожного різновиду. Висвітлено задання напряму «Мовлення дитини» та результати (компетенції) корекційної роботи з дітьми дошкільного віку відповідно до Базового компонента дошкільної освіти. Визначено підходи логопедичної роботи щодо усунення мовленнєвих порушень та мовленнєві уміння і навички, які формуються у дітей з лексико-граматичним недорозвиненням мовлення. Зосереджено увагу на теоретично-методичних засадах логопедичної роботи щодо усунення мовленнєвих порушень у дошкільників із лексико-граматичним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: діти дошкільного віку, мовленнєве порушення, лексико-граматичне недорозвинення мовлення, корекція.

Вступ.

Формування особистості дитини, її підготовку до шкільного навчання зараховують до пріоритетних завдань дошкільної освіти. З огляду на те, що в сучасних умовах суттєво збільшилася кількість дітей з особливими потребами, за даними Держстату України (на 01.01.2021 р.), серед осіб з інвалідністю – 163,9 тисячі дітей. В повідомленні Міністерства соціальної політики за останні п'ять років кількість учнів в інклюзивних класах українських шкіл зросла в десять разів. У закладах загальної середньої освіти на початок 2020/21 навчального року в інклюзивних класах здобували освіту 25 078 осіб з ООП, у спеціальних класах – 5 844 особи з ООП, зокрема й тих, що потребують корекції різних мовленнєвих порушень, особливої ваги набуває й логопедична робота щодо усунення відповідних недоліків. А саме корекційне навчання в системі дошкільної освіти, як зауважують науковці (Н. Могильова [8], Ю. Рібцун [11], Л. Трофименко [14; 15]), вимагає вдосконалення підходів до мовленнєвого

розвитку, спонукає до пошуку шляхів формування мовленнєвих умінь і навичок, що, у свою чергу, є значущим і для соціальної адаптації дитини, і для засвоєння нею програмного навчального матеріалу.

Мовлення як практичне користування мовою в конкретних ситуаціях відіграє унікальну роль у становленні особистості, є важливим засобом пізнання дійсності, фактором засвоєння понять, впливає на розвиток усіх психічних процесів. Недостатній або запізнаний порушений розвиток мовлення негативно відбивається на сприйманні, пам'яті, увазі, уяві, мисленні. Як відомо, саме завдяки мовленню дитина розвиває такі операції мислення, як аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, засвоює операції дедукції та індукції тощо.

Відхилення в розвитку мовлення унеможливають соціалізацію дитини, ускладнюють її спілкування з оточенням, подекуди заважають правильному формуванню пізнавальних процесів, гальмують емоційно-вольову сферу, затримують інтелектуальний розвиток загалом. Як слушно зауважує Ю. Рібцун, «формування мовлення дітей є однією з найважливіших складових освітньо-виховного процесу в закладі дошкільної освіти (ЗДО), а коли дитина має мовленнєві вади, то цей напрям комплексної роботи стає провідним, адже має на меті зниження соціальної депривації, використання можливостей сензитивного періоду становлення вищих психічних функцій, попередження виникнення вторинних порушень психофізичного розвитку» [11, с. 3].

Пізнання мови на різних рівнях (фонетичному, лексичному, граматичному) в дошкільному віці дає змогу отримати необхідні мовленнєві уміння і навички, що стануть підґрунтям подальшого навчання, виховання і формування особистості, яка демонструватиме здатність «продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлення за допомогою вербальних і невербальних засобів» [10]. Якісна мовленнєва компетентність дошкільника передбачає відмінні фонетичні, лексичні, граматичні і т. ін. складники. За наявності інших характеристик можна говорити про певні чи то клініко-педагогічні, чи то психолого-педагогічні мовленнєві порушення, або про недорозвинення мовлення.

Основний текст.

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти проблеми мовленнєвого розвитку загалом (А. Богуш, Н. Гавриш [1]), мовленнєвих порушень у дошкільників та логопедичної роботи щодо їх усунення (Л. Лактюшина, Л. Логвинова [7], Н. Могильова [8]) уже неодноразово ставали об'єктом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Дослідники з'ясовують насамперед сутність ключових термінологічних понять на зразок «мовленнєве порушення», «недорозвинення / недорозвиток мовлення», пропонують різні класифікації, у межах яких виділяють конкретні типи, що викликають окремий науковий інтерес, наприклад, системне недорозвинення мовлення (О. Боряк), загальне недорозвинення (недорозвиток) мовлення (Л. Трофименко), фонетико-фонематичне недорозвинення (недорозвиток) мовлення (Ю. Рібцун), фонетичні мовленнєві порушення (Н. Гаврилова), лексико-граматичні мовленнєві порушення (І. Григор'єва, І. Макаренко, Т. Макухова, О. Олефір) тощо.

Корекційно-розвивальна робота стосовно формування правильного

мовлення з використанням лексико-граматичних мовних засобів привертала увагу не лише дефектологів, але й педагогів, лінгвістів, психолінгвістів, методистів (Є. Соботович, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.), які доклали чимало зусиль, щоб виявити «механізми оволодіння дітьми граматичною та лексичною складовою мовлення шляхом з'ясування реальних відношень, що лежать в основі абстрагування і кодифікації граматичних смислів і їх реалізації у формальних засобах» [9, с. 153]. До розв'язання відповідних проблем звертаються не тільки видатні вчені, знані в Україні і далеко за її межами, але й молоді дослідники, які долучаються до обговорення актуальних проблем корекційного навчання [6], логопедії й реабілітації [13].

Якщо в широкому розумінні будь-яке порушення – це відхилення від правил, відступ від законів, то мовленнєве порушення варто трактувати як невідповідність ustalеним у суспільстві мовленнєвим нормам, розлад нормального функціонування психофізичних механізмів мовленнєвої діяльності, спричинений як природженими, успадкованими, так і фізичними недоліками внаслідок захворювання або ушкодження організму.

Разом із термінологічним сполученням «мовленнєве порушення» в логопедичній науці функціонує й суголосне, але не тотожне – «недорозвинення мовлення», тобто те, яке не досягло повного розвитку, затрималося у своєму розвитку. Слова «недорозвинення» та «недорозвиток» сприймаємо як однакові за значенням, тому й терміни «недорозвинення мовлення» й «недорозвиток мовлення» для нас є ідентичними, хоч деякі науковці (В. Тищенко, О. Скопненко та ін.) обстоюють і іншу думку [15, с. 17].

Недорозвинення мовлення пов'язують із недоліками різних аспектів мовленнєвої діяльності: фонетичного, фонематичного, лексичного, граматичного, що дало підстави вивчати його особливості не тільки з урахуванням клініко-педагогічних, але й психолого-педагогічних, або педагогічних підходів. Клініко-педагогічна класифікація ґрунтується на психолого-лінгвістичному критерії (М. Шеремет) й передбачає два різновиди залежно від порушеного типу мовлення – усного чи писемного, де перший, у свою чергу, поділяють на: а) порушення вимовного аспекту мовлення, або порушення фонаційного (зовнішнього) оформлення висловлення (порушення голосоутворення, темпо-ритмічної, інтонаційно-мелодичної, звуковимовної організації мовлення); б) порушення структурно-семантичного (внутрішнього) оформлення висловлення, що в логопедії називається системними або поліморфними порушеннями мовлення [3, с. 294–295]. Згідно з первинною психолого-педагогічною класифікацією, запропонованою свого часу Р. Левіною, дітей з мовленнєвими порушеннями розподіляли за двома групами: а) з фонетико-фонематичним та загальним недорозвиненням мовлення; б) з порушеннями використання засобів спілкування, тобто із заїканням [3, с. 297].

На сучасному етапі психолого-педагогічна класифікація зазнала певних змін. Аналіз наукових і науково-методичних праць (Н. Гаврилова, С. Конопляста, Ю. Рібцун, Т. Сак, М. Шеремет та ін.), узагальнення результатів науково-дослідницької діяльності дає змогу побудувати таку класифікаційну схему (таблиця 1):

Таблиця 1 – Психолого-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень

Різновид недорозвинення мовлення	Характеристики
Фонетичне недорозвинення мовлення (ФНМ)	порушений фонетичний аспект мовлення (звуковимова, звуко-складова структура слова, просодика) у комплексі або окремі компоненти фонетичного мовлення, наприклад, лише звуковимова чи звуковимова й звуко-складова структура слова.
Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення (ФФНМ)	порушення фонетичного аспекту супроводжуються порушеннями фонематичних процесів: фонематичного сприйняття (слухової диференціації звуків), фонематичного аналізу й синтезу, фонематичних уявлень.
Лексико-граматичне недорозвинення мовлення (ЛГНМ)	за наявності нормальної звуковимови, відносно збережених чи то сформованих у результаті логопедичного впливу фонематичних процесів спостерігається обмежений словниковий запас, порушення граматичної будови мови.
Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ)	спостерігаються порушення стосовно використання різних засобів мовленнєвої діяльності (фонетичних, фонематичних, лексичних, граматичних).

Об'єктом нашого зацікавлення, про що йшлося вище, є лексико-граматичне недорозвинення мовлення, яке зазвичай розглядають у межах загального недорозвинення мовлення і яке актуалізується частіше через словосполучення «лексико-граматична сторона мовлення». А тому під час витлумачення відповідного терміна здебільшого обмежуються загальними характеристиками: «Лексико-граматичне недорозвинення мовлення» (надалі ЛГНМ) – термін, що характеризує недорозвиток у дітей лексико-граматичної системи мовлення при достатній сформованості фонетико-фонематичних його компонентів» [3, с. 298].

Лексико-граматичне недорозвинення мовлення – це такий різновид мовленнєвого порушення (переважно в дітей із первинно збереженим інтелектом і нормальним слухом), який характеризується, з одного боку, збідненим, обмеженим словниковим запасом дитини, що значною мірою відстає від вікової норми, з іншого, – відсутністю навичок словотворення, словозміни елементарних загальноживаних слів, їх узгодження з іншими словами, керування граматичними формами і т. ін.

За такого підходу логопедична робота щодо усунення мовленнєвих порушень у дошкільників із лексико-граматичним недорозвиненням мовлення передбачає насамперед формування умінь вправно добирати потрібні слова, утворювати похідні, розуміти їх значення, за потреби використовувати в тих чи тих комунікативних ситуаціях, граматично правильно будувати словосполучення та речення (правильно узгоджувати підмет із присудком, означення з означуваним, підбирати правильну граматичну форму при керуванні, зокрема й приєднанню). Причому більшість науковців

наголошує, що для формування лексико-граматичних умінь і навичок надзвичайно важливим є дошкільний вік, «коли розвиток дитини відбувається особливо інтенсивно», але, водночас, «мовленнєва функціональна система в цей період є досить чутливою до різноманітних патологічних факторів, які негативно впливають на її формування як у кількісному, так і в якісному плані, спричиняючи вторинні вади у пізнавальній, комунікативній і навчальній діяльності дітей»[9, с. 153].

Логопедична робота загалом передбачає знання й розуміння закономірностей мовленнєвого розвитку в нормі й патології, спостереження за особливостями засвоєння лексико-граматичних засобів та операцій з ними на різних етапах розвитку дитини. Їй передує логопедичне обстеження, яке зазвичай проводять в перші два тижні перебування дитини в логопедичній групі дошкільного навчального закладу. Логопедичне обстеження має на меті з'ясувати наявність чи відсутність тих чи тих мовленнєвих умінь і навичок, порівняти їх з нормативними відповідно до віку, з рівнем психічного розвитку, виявити співвідношення дефекту та компенсаторних можливостей, мовленнєвої та пізнавальної активності.

Логопедична робота щодо усунення мовленнєвих порушень у дошкільників із ЛГНМ має бути спрямована на формування бази мовленнєвої системи, розвиток уявлень про довкілля, розширення запасу конкретних уявлень, на розуміння, усвідомлення і вживання граматичних форм для подальшого граматично правильного оформлення мовленнєвих висловлень. У різних дітей по-різному відбувається засвоєння лексико-граматичних засобів і їх використання під час мовленнєвої діяльності. Залежно від нормативних / ненормативних показників лексико-граматичного складника мовленнєвої системи науковці виокремлюють рівні сформованості (високий, достатній, середній, низький), у межах яких виокремлюють певні лексичні чи граматичні недоліки, яких допускаються дошкільники [4, с. 102–103] і які мають допомогти логопедові правильно організувати корекційне навчання.

У дошкільників із ЛГНМ найчастіше спостерігають відхилення в поповненні словникового запасу, що безпосередньо пов'язані з неналежним рівнем засвоєння значення слів; обмежений обсяг активного словника, його непропорційне частиномовне наповнення; заміну одних слів іншими; неспроможність утворювати похідні слова; порушення граматичного ладу (неправильне використання граматичних форм і граматичних значень) тощо.

В основі корекційного навчання дошкільників із ЛГНМ лежить формування таких компетентностей, як-от:

- словниково-сислової;
- морфолого-семантичної;
- граматично-значеннєвої;
- синтаксично-інформативної [11, с. 6].

Формування словниково-сислової компетентності дошкільників пов'язуємо насамперед із розширенням їх словникового запасу, накопиченням власного лексикону словами, що мають статус самостійних частин мови і які належать до загальнонавчальної й активно використовуваної в повсякденному

житті. Окрім збагачення лексичного запасу, варто звертати увагу й на значення слів, їх смислове наповнення, щоб домогтися, аби діти мали уявлення про предмет, його ознаку чи дію, які позначає певне слово.

Суть морфолого-семантичної компетентності полягає в тому, що діти самостійно утворюють похідні слова від тих, які вже наявні у їхньому лексичному запасі. Причому це слова як однієї, так і різних частин мови, які відрізняються своєю семантикою.

Формування граматично-значеннєвої компетентності передбачає вироблення умінь і навичок словозміни, правильного узгодження чи керування (зокрема й прийменникового) слів у межах словосполучення, знання особливостей граматичного роду, числа, відмінка.

Набуття синтаксично-інформативної компетентності допоможе дошкільникам правильно будувати синтаксичні конструкції-речення для комунікації, передачі повідомлень, інформації.

На всіх етапах логопедичної роботи важливо підтримувати пізнавальний інтерес і мовленнєву активність дошкільників. До того ж логопед повсякчас має повсякчас збагачувати свій практичний досвід, креативно використовуючи традиційні методики своїх попередників, удосконалювати засоби і прийоми корекційно-розвивальної роботи. Корекція ЛГНМ забезпечує розвиток словника дитини, повноцінне розуміння інформації, що надходить ззовні, сприяє утворенню висловлень, якими дошкільник передає власні думки, прохання, переживання.

Висновки.

Підсумовуючи, зауважимо: аналіз спеціальної літератури свідчить про науковий інтерес до проблем порушень мовленнєвого розвитку загалом і до проблеми ЛГНМ зокрема. Теоретичні праці забезпечують розуміння сутності ключових понять, сприяють побудові класифікації порушень мовленнєвого розвитку, яка була конкретизована, видозмінена з урахуванням найновіших досягнень сучасної психолого-педагогічної науки. Перспективою подальшого дослідження визначено розробку методичного інструментарію логопедичної роботи щодо усунення мовленнєвих порушень у дошкільників із ЛГНМ.

Література

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. Київ : Вища школа, 2007. 542 с.
2. Боряк О. В. До проблеми системного недорозвинення мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2015. № 29. С. 21–27.
3. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 20(1). С. 293–315. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_20%281%29_37
4. Григор'єва І. О., Макаренко І. В., Махукова Т. В. Особливості лексико-граматичного структурування мовленнєвих висловлювань у дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. *Вісник Луганського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2020. № 2(333) Ч. 2. С. 101–113.

5. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.

6. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: зб. наук. праць. Вип. 9. Т. 2. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021.- 302 с.

7. Лактюшина Л. Т., Логвинова Л. Л. Формування уявлень про слово у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2010. Вип. 1. С. 18–193. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2010_1_26

8. Могильова Н. М. Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективне планування корекційно-розвиткової роботи: навч. посіб. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2001. 123 с.

9. Олефір О. І. Особливості лексико-граматичної складової мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 22. С. 153–157.

10. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти): нова редакція: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 №33. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>

11. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 200 с. URL : <https://docplayer.net/156655038-Yuliya-ribcun-zvukovi-namistinki-formuvannya-movlennievoyi-polikompetentnosti-doshkilnikiv-navchalno-metodichniy-posibnik.html>

12. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2010. - 18 с.

13. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Суми : ФОП Цьома С.П., 2017. 198 с.

14. Трофименко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 20 с.

15. Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.

Abstract. *The scientific review article raises the topical issue of researching speech disorders in preschool children with special educational needs, reveals the essence of the concepts of "speech disorder", "underdevelopment of speech", "lexico-grammatical underdevelopment of speech", summarizes the results of research activities on the modern psychological and pedagogical classification of types of speech underdevelopment, and builds a classification scheme with the main characteristics of each type. The tasks of the direction "Child's speech" and the results (competencies) of correctional work with preschool children in accordance with the Basic component of preschool education are highlighted. The approaches of speech therapy work to eliminate speech disorders and*

speech skills that are formed in children with lexical and grammatical underdevelopment of speech are determined. The attention is focused on the theoretical and methodological foundations of speech therapy work on elimination of speech disorders in preschoolers with lexical and grammatical underdevelopment of speech.

Keywords: *preschool children, speech disorder, lexical and grammatical underdevelopment of speech, correction.*

Стаття відправлена: 10.01.2022 г.
© Коломоець Т.Г., Прозапас Ж.М.